

رویکرد شیخ فضل‌الله به موضوع عدالت

۲۹ آبان ۱۴۰۲ ساعت ۱۶:۳۷

عدالت یکی از موضوعات اساسی در دین اسلام و اندیشه‌های فقهی است. طبیعتاً این موضوع در دین اسلام چارچوب‌های خاصی دارد که ممکن است با فرهنگ یا قوانین غربی کاملاً در تضاد باشد. در واقع همین موضوع عامل اصلی اختلاف شیخ فضل‌الله با مشروطه خواهان بر سر موضوع عدالت بود.

شیخ فضل‌الله نوری در مخالفت با مشروطیت دیدگاه‌های متعددی داشت. یکی از دیدگاه‌های ایشان به موضوع عدالت مربوط بود. شیخ فضل‌الله نوری با مفهوم عدالت در اندیشه مشروطه طلبان سخت مخالف بود و از جهات مختلفی به مخالفت با آن برخاست. البته موضع شیخ فضل‌الله پیرامون مشروطه در راستای موافقت با مشروطه و مشروطه طلبان قرار داشت. زیرا در ابتدای مسیر حرکت مشروطیت، اهداف اساسی این نهضت آشکار نبود. اما به تدریج این مخالفت رنگ و بوی جدی به خود گرفت و بر این اساس، مشروطیت از بسیاری از جوانب به خصوص از جهت عدالت مورد انتقاد قرار گرفت. بر این اساس در این مطلب به چرایی مخالفت شیخ فضل‌الله نوری با نهضت مشروطیت از منظر مفهوم عدالت پرداخته شده است.

مفهوم عدالت در دیدگاه شیخ فضل‌الله

برقراری عدالت یکی از دلایل اصلی پیوستن شیخ فضل‌الله نوری به صف مشروطه طلبان بود. موضوع عدالت در شعارهای مشروطه طلبان به حدی پررنگ بود که تاسیس عدالتخانه یکی از درخواست‌های اصلی مشروطه طلبان از مظفردالدین شاه بود. شیخ فضل‌الله نیز جایگاه خاصی برای عدالت قائل بود و از این جهت اندیشه خود را با مشروطه طلبان هم‌تراز می‌دید. عدالت از دیدگاه ایشان در برقراری مساوات و جلوگیری از ظلم و زورگویی تعریف می‌شد. این موضوع به حدی در اندیشه شیخ پررنگ بود که بسیاری از روحانیون هدف خود در حمایت از مشروطه را هم‌تراز با اهداف شیخ فضل‌الله می‌دانستند.

آیت‌الله جعفر سبحانی در مورد دیدگاه پدر بزرگوارش درباره این نهضت می‌نویسد: «او نسبت به محقق خراسانی علاقمند بود و اقدام او را در پذیرش مشروطه کاملاً می‌ستود و می‌فرمود: هدف او با هدف مرحوم شیخ فضل‌الله نوری یکی بود. هدف اجرای عدالت و جلوگیری از زورگویی بود و اگر نتیجه نبخشید، ارتباطی به مرحوم خراسانی ندارد.»^[۱] البته مقصود شیخ فضل‌الله از عدالت، ایجاد برابری میان همه مردم از تمام جوانب نبود، بلکه از نظر ایشان تفاوت‌هایی میان مردم از جمله کفار و مسلمانان وجود داشت. با این حال شیخ فضل‌الله به تدریج از صف همراهان مشروطه بیرون آمد و به یکی از مخالفان سرسخت مشروطه تبدیل شد. یکی از دلایل مخالفت ایشان با مشروطه، عدم پایبندی این نهضت به اجرای عدالت بود.

آیا مشروطه در اجرای عدالت ناکام بود؟

مشروطه در بیشتر اهداف خود ناکام ماند. شعار عدالت خواهی مشروطه نیز به مانند سایر شعارهای این نهضت به شکست منتهی شد. طبیعی بود که با این شرایط بسیاری از طرفداران مشروطه به مخالفان آن تبدیل شوند. بر این اساس مخالفت شیخ فضل الله و در واقع انتقادات ایشان به موضوع عدالت در مشروطه را از چند زاویه می توان بررسی کرد:

افزایش تضادهای طبقاتی

قرار بود با پیروزی نهضت مشروطه بسیاری از فاصله ها و شکاف های طبقاتی کم شود. از سویی از بار ظلم و ستم های حکومتی نسبت به مردم کاسته شود. اما عملاً نه تنها این اتفاق رخ نداد، بلکه شکاف های طبقاتی بیشتر از دوره ماقبل مشروطه نیز شد. «در واقع، آنچه در صدر مشروطیت مورد خواست و امید مردم بود، دفع ظلم و تحقق عدالت بود که تصور می شد تنها از طریق اجرای «کامل و بی تبعیض» احکام اسلام در جامعه، قابل دستیابی است.»^[۲] در حالی که قانون اساسی (که به اعتقاد شیخ فضل الله اقتباسی از قانون غربی بود) جایگزین احکام اسلامی شد و برقرار عدالت از مسیر خود کاملاً عقب ماند.

تضاد میان عدالت مشروطه خواهان با عدالت اسلامی

بسیاری از مراجع از جمله شیخ فضل الله مشروطیت را به لحاظ آنکه ابزاری برای اجرای عدالت بود به حکومت اسلامی نزدیک می دانستند. از این رو به حمایت از آن برخاستند. از نظر بسیاری از مراجع و روحانیون به خصوص شیخ فضل الله، حکومت مشروطه به لحاظ عدالت بیشتر از حکومت استبدادی با اسلام و حکومت اسلامی قرابت داشت. با این حال ایشان امیدوار بود که عدالت مورد نظر مشروطه طلبان در چارچوب عدالت مورد نظر اسلام پیاده شود، نه عدالت به مفهوم غربی. در مفهوم غربی، عدالت ناظر بر ایجاد فرصت ها و امتیازات یکسان برای همه مردم بود. اما از نظر شیخ فضل الله، اسلام میان مسلمانان و غیرمسلمانان استثنائاتی قائل بود.

به همین دلیل است که ایشان در بخشی از مخالفت های خود اعلام کردند: «احکام اسلام تفاوت فراوانی بین موضوعات مکلفین در عبادات و معاملات و تجارات و سیاسات از بالغ و غیر بالغ، ممیز و غیر ممیز، عاقل و مجنون، صحیح و مریض، مختار و مضطر، راضی و مکره، اصیل و وکیل، ولی و بنده و آزاد، پدر و پسر، زن و شوهر، غنی و فقیر، عالم و جاهل، شاک و متیقن، مقلد و مجتهد، سید و عام، مسلم و کافر، کافر ذمی و حربی، کافر اصلی و مرتد، مرتد ملی و فطری و غیرها، می گذارد. بنابراین چگونه یک مسلمان می تواند از قانونی پیروی کند که همه مردم را برابر می خواند.»^[۳]

عقب راندن مسلمانان از زمامداری حکومت

نهضت مشروطیت از لحاظ عدالت، تنها در اندیشه و نظر با دیدگاه شیخ فضل الله در تضاد نبود؛ بلکه در عمل نیز اتفاقاتی رخ داد که باعث بلند شدن صدای اعتراض ایشان شد. این موضوع که در بعد سیاسی اتفاق افتاده بود، به جایگاه کمرنگ روحانیون و گروه های مذهبی در امور سیاسی و حکومتی بازمی گشت. چنانچه با پیروزی مشروطه، جریان های غرب گرا و حامیان خارجی آنها

مانند انگلیس به روش‌های مختلف توانستند پست‌های کلیدی را از آن خود کنند و روحانیون و گروه‌های مذهبی را کنار بگذارند. او اعتراض خود به این موضوع را اینگونه بیان کرد: «چند آیه در کلام الله هست که می‌فرماید کفار را ناصر و دوست و محل اسرار خود قرار ندهید. آخر مقبول کدام احمق است که کفر، حامی اسلام شود و ملکم نصاری [پرنس میرزاملکم خان ارمنی، بنیانگذار فراموشخانه فراماسونری در ایران] حامی اسلام باشد؟...» [۴]

سخن نهایی

عدالت یکی از موضوعات اساسی در دین اسلام و اندیشه‌های فقهی است. طبیعتاً این موضوع در دین اسلام چارچوب‌های خاصی دارد که ممکن است با فرهنگ یا قوانین غربی کاملاً در تضاد باشد. در واقع همین موضوع عامل اصلی اختلاف شیخ فضل الله با مشروطه خواهان بر سر موضوع عدالت بود. از آنجا که قانون اساسی اقتباسی از قوانین غربی بود، شیخ فضل الله آن را در تضاد با دین اسلام دید و به مخالفت با آن برخاست. جدا از موضوع قانون اساسی، مشروطه خواهان در عمل نیز دست به اقداماتی زدند که با موضوع عدالت اسلامی و حتی عدالت به مفهوم غربی در تضاد بود.

[۱] - جمعی از نویسندگان، ستارگان حرم: اختران حریم معصومه (س)، جلد ۱۶، قم، انتشارات زائر، ۱۳۷۷، ص ۲۵۴

[۲] - دومین همایش ایران و استعمار انگلیس: مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات، جلد ۱، موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۹۱، ص ۴۷

[۳] - غلامعلی عباسی، تحریم تنباکو و مشروطیت: پیامدها و عبرت‌ها «مشعلی فراروی ملت ایران»، قم، آستانه مقدسه قم، انتشارات زائر، ۱۳۸۶، ص ۲۷۱

[۴] - دومین همایش ایران و استعمار انگلیس: مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات، ص ۷۰

آدرس مطلب :

<https://www.cafetari.kh.com/news/۴۹۴۰۳/رویکرد-شیخ-فضل-الله-موضوع-عدالت>